

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۲۷، تابستان ۱۳۹۷

وصول مقاله: ۱۳۹۶/۳/۲۹

تأیید نهایی: ۱۳۹۶/۹/۲۸

صفحات: ۱۸۶ - ۱۶۷

ارزیابی عوامل ژئوپلیتیکی، تهدیدها و مخاطرات مناطق مرزی استان کرمانشاه*

دکتر محمدرئوف حیدری فرا^۱، اقبال پاهکیده^۲

چکیده

مرزها از مفاهیم دائمی و ماندگار در جغرافیای سیاسی می‌باشند و نقش مهمی در زندگی اجتماعی-اقتصادی ساکنان پیرامون خود دارند. مرز میان دو کشور ایران و عراق همواره در شکل‌دهی به مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم مرزنشین نقش اساسی داشته است. این مرز گاهی زمینه تنش و زمانی نیز زمینه همکاری دو کشور را فراهم ساخته است. استان کرمانشاه با بیش از ۳۷۰ کیلومتر مرز بین‌المللی مشترک با کشور عراق، داشتن شش شهرستان مرزی با ظرفیت‌های بالای طبیعی و انسانی (منابع معدنی، نفت، کشاورزی، تفاوت‌های مرزی و تنوعات قومی-مذهبی و...) از اهمیت ژئوپلیتیکی خاصی برخوردار است. این مقاله با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و به صورت مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای با نگاهی ژئوپلیتیکی-استراتژیکی به بررسی مرزهای استان کرمانشاه می‌پردازد. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که هر چند ژئوپلیتیک حاکم، در شرایط فعلی مبتنی بر صلح است؛ اما پاره‌ای از تهدیدات هنوز در جای خود باقی مانده است و احتمالاً در آینده نیز به‌دلیل ماهیت مرز بر میزان آن افزوده خواهد شد؛ از این‌رو توجه به هوشمندسازی، دیوارسازی و تقویت سازه‌ها در مرز بین دو کشور با توجه به روند روبه‌رشد تهدیدهای نظامی-اجتماعی، از جمله ضروریات اصلی نهادهای رسمی کشور است.

کلید واژگان: ژئوپلیتیک، کرمانشاه، مناطق مرزی، استراتژی.

* این مقاله براساس قرارداد طرح پژوهشی با شماره ۱۷۷۴/س.ک ۹۳/۱۱/۲۷ و با حمایت مالی دانشگاه پیام‌نور انجام گرفته است.

amirhidry123@pnu.ac.ir

eghbalpahkideh@gmail.com

۱- استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران (نویسنده مسؤل)

۲- عضو هیأت علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور تهران، ایران

مقدمه

جغرافیای سیاسی از گذشته تا کنون، به مطالعات مرزی توجه خاصی داشته است. جغرافیدانان سیاسی مشهور جهان از جمله فردریک راتزل، پرسکات، ریچارد هارتشون، ژان گاتمن و نیز جغرافیدانان ایرانی نظیر حافظ‌نیا، میرحیدر، مجتهدزاده و... به مرز و مطالعات مرزی از زوایای گوناگون پرداخته‌اند.

مرزها در جغرافیای سیاسی، در کنار بسیاری از مفاهیم دیگر، از جمله مفاهیم ماندگار شمرده می‌شوند و در مقایسه با مفهوم «سرحد» از ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردار هستند. «مرزها برعکس مفهوم سرحدات، مربوط به دوران اخیر و به خصوص قرن نوزدهم می‌باشند» (مجتهدزاده و عسگری، ۱۳۹۴). در حالی که سرحدات مربوط به گذشته و به شکل‌های گوناگون همانند سرحد؛ به‌عنوان سپر، حکومت‌های دست‌نشانده یا اقمار و یک ناحیه مرزی به کار می‌رفت. در حالی که اغلب سرحد یک منطقه جغرافیایی همانند یک صحرا، کوهستان، حوضه آبخیز و... تعریف می‌شود؛ مرز با مقیاس کوچک‌تر همانند یک خط در فضا و بر روی نقشه‌ها ترسیم می‌شود.

مفهوم «مرز»^۱ از «محدوده»^۲ گرفته شده است [مجتهدزاده]، اما به‌غیر از آن در فرهنگ لغت زبان انگلیسی به کلماتی همانند border و borderland نیز برمی‌خوریم که دارای معنا و مفهوم مرز هستند (Johnston, 2004). مرزها از طریق نواحی که مناطق مرزی نامیده می‌شوند، تقسیم و بر روی نقشه به شکل خطوط بسیار نازکی نمایان می‌شوند؛ اما در حقیقت، یک مرز یک خط نیست، بلکه یک صفحه یا سطحی عمودی است که فضا، خاک و اعماق زمین را که به‌صورت یک گوه مخروطی تا مرکز زمین است قطع می‌کند. این صفحه در سطح زمین به شکل یک خط آشکار است، چون سطح را تقسیم می‌کند و نشانه‌گذاری می‌شود؛ اما مرزها پدیده‌های مؤثر و تأثیرگذاری هستند؛ چراکه حوزه عمل حکومت‌های

همسایه را محدود می‌کند و بیشتر کشورها نسبت به فضایشان و حمایت از آن به‌شدت مراقب‌اند (Glassner, 2004: 63-65).

در میان گونه‌های مختلف مرز، مرز بین‌الملل به این دلیل که در آن بیش از سایر گونه‌ها امکان بروز اختلاف و منازعه سیاسی وجود دارد، از اهمیت بیشتری برخوردارند.

خطوط مرزی، ضمن تعیین حدود قلمرو حکومت، تعیین‌کننده حدود اختیارات دولت آن حکومت نیز است؛ مثلاً هیچ دولتی حق ندارد از مردمی که در خارج از خط مرزی تثبیت شده آن دولت زندگی می‌کنند، مالیات دریافت کند یا از آن‌ها بخواهد به خدمت نظام درآیند یا در خاک کشور همسایه بدون اجازه به اجرای عملیات نظامی بپردازد. گذر از خطوط مرزی بین‌المللی بدون اجازه ممکن نیست (میرحیدر، ۱۳۸۰: ۱۶۲-۱۶۱).

خطوط مرزی از نشانه‌های تفکیک دولت‌های جدید است که با خط باریک و نازکی دو دولت را از هم جدا می‌کند و قلمرو هم‌مرز را به‌طور رسمی تعیین و علامت‌گذاری می‌کند. وضعیت خطوط مرزی در سوابق سازمان ملل متحد ثبت می‌شوند؛ بنابراین دارای ارزش بین‌المللی بوده و جامعه بین‌المللی آن را به رسمیت می‌شناسد. تعامل و ارتباط رسمی دولت‌های مجاور از طریق گذرگاه‌ها و گمرکات مرزی تعریف شده، برقرار می‌شود. مرزها و سرحدات، تعیین‌کننده حریم مالکیت و حاکمیت دولت‌ها هستند و همواره مورد توجه حکومت‌ها بوده‌اند و دولت‌ها در کنترل و مدیریت ارتباط و تعامل با دولت‌های همسایه یا دولت‌های غیرمجاور، از آن سود می‌برند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۸: ۲۸۱).

حتی اگر مرزها کمتر یا بیشتر خطوط اختیاری بین واحدهای سرزمینی باشند، آن‌ها مفاهیم عمیق نمادین، فرهنگی، تاریخی و اغلب مورد منازعه برای جوامع می‌باشند (Newman, 1998: 184). تقابل در مرزبندی، هنگامی که اولویت به راضی کردن منافع ملی داده شود، بالا می‌گیرد و دیگر منافع و نیازها اهمیت ثانوی می‌یابند. ژئوپلیتیک، در ارتباط با برخورد با این

1- boundary

2- bounds

نمی‌توانیم مجموعه تهدیدها و منازعات را در مکان‌هایی نظیر خاورمیانه و اروپا با هم مقایسه کنیم؛ ولی امنیت امروزه از اهمیت بیشتری برخوردار شده و پیچیدگی‌های بیشتری نیز پیدا کرده است. ناامنی و تهدیدهای مختلف نظامی، سیاسی و اقتصادی نسبت به مرز و سرزمین ایران نیز قطعاً در مقایسه با کشورهای سوئیس، سوئد و فنلاند به دلیل موقعیت جغرافیایی آن بیشتر است. کشورهای همانند سوئیس و نروژ تهدیدات قابل توجهی ندارند، در حالی که در پیرامون ایران حجم عظیمی از مخاطرات و ناامنی‌ها همانند تروریسم، مافیا، قاچاق، منازعه و جنگ وجود دارد که تلاش‌ها را برای برقراری امنیت مضاعف می‌کند. «تهدیدات و مخاطراتی همانند جنگ، خشونت، تخریب محیط زیست، بحران‌های محیطی در عرصه‌های زیستی، جانوری، انسانی و... افزایش شکاف فقیر و غنی، ظهور بیماری‌های جدید همانند ابولا و افزایش مداوم این بیماری‌ها، مهاجرت‌های بی‌رویه داخلی و بین‌المللی، بحران آب، آلودگی شهرها، شهرنشینی بی‌رویه، افسردگی و بحران‌های روحی-روانی در شهرها، تروریسم، قاچاق کالا و مواد مخدر، مافیا، جرم‌ها و آسیب‌های اجتماعی در فضای واقعی و مجازی، شبکه‌های زیرزمینی و جعل اسناد، اختلاس و بسیاری از این‌گونه موارد امنیت را در کشور ما مورد چالش قرار داده است. این حجم عظیم از مخاطرات روزافزون نیاز به مدیریت و حکومت ملی را در عرصه فضای سیاسی واجب می‌کند و همین عوامل بشر را مجبور ساخته تا سازمان‌های پر قدرتی همانند حکومت‌ها - که وظیفه آن‌ها حفاظت از شهروندان خویش در مقابل تهدیدات احتمالی در عرصه داخلی و خارجی باشد - را به وجود آورند. در این میان، امنیت از جمله نیازهای حیاتی مردم بوده تا به کمک آن رفاه، نظم، عمران، توسعه و پیشرفت به وجود آید. با مقایسه‌ای ساده از آنچه که در پیرامون کشورمان می‌گذرد می‌توان به این مهم دست یافت. حوادث و منازعات خشونت‌بار در کشورهای افغانستان، پاکستان، عراق، یمن، سوریه، لیبی و غیره بیان می‌کند که

داستان‌های بسیار متفاوت و نمایش‌های فرهنگی گوناگون از فضاست (Dalby, 1998: 415). در این مسیر، نقش مرزها و منازعات احتمالی بر آن، ممکن است همچنین در سطوح گوناگون محلی و ملی دیده شود (Passi, 1995: 42). موقعیت مرز ممکن است اهمیت اساسی در گرفتارشدن حکومت داشته باشد. به غیر از اهمیت‌های کوچک‌تر مردم و مکان‌های که در نزدیکی مرز قرار دارند، برخی اوقات احساس می‌شود که مرزها موانعی برای جوامع محلی و تنها هدفی برای مرکز سیاسی باشند که ممکن است تخریب سیستم مسکونی موجود را به دنبال داشته یا نیازهای محلی نظم‌یافته همانند پیوندهای اجتماعی و وابستگی مذهبی را به خطر اندازد؛ بنابراین مردمی که در مناطق مرزی زندگی می‌کنند، اغلب هویت‌های مذهبی‌شان را تقویت می‌کنند (Berg, 2000: 601). «مرزهای سیاسی یک راه اصلی را نمایان می‌سازد که در آن مردم در صدد سازمان دادن به فضا در جهت استفاده خود هستند. مرزهای سرزمینی یا مرزهای ملی، مردم را در فضا نظم داده و سعی در کاهش منازعات و تجاوز داشته تا رقابت و همکاری را در میان مردم جایگزین سازد» (Elzar, 1999). به عبارتی، مرز نقش بسیار اساسی و مهمی در تحولات امنیتی یک کشور بازی می‌کند. منظور از امنیت یعنی نبود هرگونه تهدید نسبت به جان، مال و ناموس یک فرد یا جامعه است. باتوجه به تحولات ناشی از ورود جهانی شدن اطلاعات و ارتباطات و نیز فناوری‌های ارتباطی، امنیت نیز دچار تحولات زیادی شده است. اگر امنیت را فقدان تهدید نسبت به ارزش‌های حیاتی و نیز ایجاد شرایطی برای استفاده از فرصت‌ها و تأمین منافع ملی بدانیم، به نظر می‌رسد در شرایط کنونی مفهوم امنیت با برخی از چالش‌ها مواجه است (عسکری، ۱۳۸۲). امنیت، امروزه از شقوق و مقوله‌های متعدد و مختلف نظامی، سیاسی، فرهنگی، زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و... برخوردار شده است. به طوری که حجم زیادی از مخاطرات و تهدیدها، جوامع و ملت‌های مختلف را به میزان متفاوتی تحت تأثیر قرار داده است. اگرچه ما

ژئوپلیتیکی - استراتژیکی، مناطق مرزی شهرستان‌های استان کرمانشاه و مباحثی که از این حیث دارای اهمیت بیشتر است، مورد توجه قرار گیرد.

روش تحقیق

روش تحقیق، به هدف و ماهیت پژوهش، امکانات اجرایی و منابع در دسترس بستگی دارد؛ بنابراین نوع تحقیق حاضر کاربردی و با توجه به نوع، روش تحقیق آن توصیفی-تحلیلی است. برای دستیابی به اطلاعات از اسناد و مدارک معتبر، منابع کتابخانه‌ای، مراکز و سازمان‌های مرتبط (هنگ مرزی، دفتر تقسیمات سیاسی استانداری استان کرمانشاه، مرکز آمار ایران و...) استفاده شده است. همچنین، بخشی مهمی از اطلاعات از مطالعه نقشه ۵۰/۰۰۰ : ۱ مرزبانی استان کرمانشاه به دست آمده است.

مبانی نظری تحقیق

- مرز

طبق تعریف فرهنگ اصطلاحات جغرافیای انسانی، مرز خط جداکننده یک واحد فضایی یا گروه، از دیگری است. مرزهای فضایی-اجتماعی به وسیله فعالیت‌های اجتماعی به صورت دقیق تا مبهم به وجود می‌آیند که به نوع فعالیت‌های اجتماعی بستگی دارد؛ برای مثال، مرزهای سیاسی کشیده می‌شوند تا سرزمین یک حکومت را تحدید حدود کنند و نشانه‌گذاری دقیق محدوده حکومت بستگی به صلاحیت و حاکمیت آن حکومت دارد. مرزهای اداری و دولتی در داخل کشور در جهت خدمت به نواحی مربوط جهت ارائه سرویس عمومی و جمععی است (علی بابایی، ۱۳۶۹: ۲۰۸). به عبارتی، خطوط مرزی خطوطی اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تعیین حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند (میرحیدر، ۱۳۷۱: ۱۴۱). تعاریف در مورد مفهوم مرز همانند سایر مفاهیم تا حدودی متنوع است، برای درک این تفاوت به جدول (۱) توجه شود:

امنیت اساس زندگی است؛ این امر را می‌توان از دغدغه‌های مردم آواره سوریه و عراق که در کشورهای همسایه به سر می‌برند درک کرد. البته امنیت باید دارای رویکردی همه‌جانبه باشد و پنج مورد اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و زیست‌محیطی را براساس نظرات بری بوزان دربرگیرد؛ اگرچه نباید ابعاد فرهنگی امنیت را نیز فراموش کرد» (عسگری و همکاران، ۱۳۹۴). همچنین، مجاورت و همسایگی استان کرمانشاه با کشور عراق و دارا بودن مرزهای طولانی و در عین حال پیچیده، همواره تهدیدات و مخاطرات زیادی را برای ایران به همراه داشته است؛ از یک سو مسئله مرز و نقش آن، بر زندگی مردم مناطق مرزی، بر فرهنگ و آداب و رسوم، اقتصاد، بینش و شرایط اجتماعی آن‌ها تأثیر گذاشته و آن را به یک مخاطره انسانی تبدیل کرده است. و از سوی دیگر جنگ تحمیلی، قاچاق و تروریسم، به‌عنوان ارمغان کشور عراق همواره بر پیشرفت و توسعه اقتصادی و امنیت و ثبات ایران لطمه زده است که از این جهت نیازمند صرف بودجه‌های کلان برای مطالعه دقیق و جامع در جهت ریشه‌کن کردن یا کنترل و مدیریت بیشتر بر آن است.

این استان، به دلیل دارا بودن بافت و ساختار متنوع جمعیتی و همچنین جمعیتی بالغ بر دو میلیون نفر، بیش از ۳۷۰ کیلومتر مرز بین‌المللی مشترک با کشور عراق، داشتن شش شهرستان مرزی^۱ با ظرفیت‌های بالای منابع طبیعی و انسانی (منابع معدنی، نفت، کشاورزی، اختلافات مرزی و تنوعات قومی و مذهبی و...)، قطب ارتباطی و نظامی غرب کشور و نیز شکل‌گیری گروهک‌های تروریستی در عراق و تشدید ناامنی‌ها در سال‌های اخیر، به‌عنوان نمونه‌ای شاخص و موردی از بین سایر استان‌ها انتخاب شده است. این مقاله با هدف تحلیل ژئوپلیتیکی از مطالعه مناطق مرزی استان کرمانشاه، به ابعاد گوناگون موضوع می‌پردازد. با توجه به گستردگی مباحث و ابعاد گوناگون مسئله سعی شده است که با نگاهی

۱ - شهرستان‌های مرزی استان کرمانشاه عبارت‌اند از: قصرشیرین، سرپل ذهاب، پاوه، ثلاث باباجانی، جوانرود و گیلان‌غرب.

جدول ۱. تعاریف متفاوت از مفهوم مرز

تعریف	محقق
مرز به پدیده فضایی گفته می‌شود که منعکس‌کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعد خاص درمقابل حرکت انسان، انتقال کالا یا نشر افکار مانع ایجاد می‌کند. مهم‌ترین کارکرد مرزها ایجاد مانع در برابر حرکت انسان، کالا و تفکرات است.	دره میرحیدر
مرزها در جایی به وجود می‌آیند که فصل مشترک عمودی میان حاکمیت‌های کشوری از سطح زمین می‌گذرد.	ریچارد مویر
مرز عامل تشخیص و جدایی یک واحد متشکل سیاسی یا کشور از دیگر واحدهایی مجاور است. به عبارت دیگر، مرز جدا سازنده قلمرو فرمانروایی دو نظام سیاسی است.	محمدرضا حافظ‌نیا
انسان برای مشخص کردن پیرامون جولانگاه خود، آن گونه که با گستره جولانگاه همسایه تداخل نیابد، ناچار به تعیین خطوطی قراردادی در بخش پیرامون محیط زیست یا قلمرو خود است. گونه گسترش یافته این مفهوم، خط پیرامونی است که بخش پایانی جولانگاه یک دولت را مشخص می‌سازد و جنبه سیاسی پیدا کرده است.	پیروز مجتهدزاده
مرز یک خط نیست، بلکه یک سطح است. سطحی عمودی که فضا، خاک و زیرزمین کشورهای همسایه را از یکدیگر جدا می‌کند. این سطح در روی زمین به صورت یک خط به نظر می‌رسد.	مارتین گلاس‌نر
مفهومی با نگاه از بیرون به درون است که افتراق و جدایی را نشان می‌دهد.	پیتر تیلور
مرز به پدیده فضایی اطلاق می‌شود که منعکس‌کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعد خاصی درمقابل حرکت انسان و انتقال کالا مانع ایجاد کند.	درايسدل و بلیک
مرز، به یک خط اشاره دارد و سرحد، اشاره به یک ناحیه یا محدوده مرزی دارد.	پرسکات
مرز می‌تواند حدی باشد که دو ارتش در حال جنگ را در دو سوی یک جبهه نظامی عملاً از هم جدا کند.	ماکس درتو
مرز، یعنی حدود و ثغور حاکمیت کشور، مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی کشور از کشورهای همسایه، عامل به وجود آورنده وحدت سیاسی یا طبیعی و انسانی در کشور، بزرگ‌ترین عامل امنیت و استقلال و آخرین حد قلمرو یک کشور.	رحمتی راد

(منبع: قالی‌باف، یاری‌شگفتی، رمضان‌زاده لسبویی، ۱۳۸۷)

- تفاوت سرحد و مرز

سرحد منطقه‌ای با وسعت متفاوت است که هم به تقسیمات سیاسی بین دو کشور و هم به بخش‌های خالی از سکنه یک کشور گفته می‌شود. قبل از قرن بیستم، سرحدات شکل رایج از چشم‌اندازهای سیاسی بودند؛ اما تحت شرایط جهانی در رابطه با سکونت انسانی و توسعه اقتصادی ناپدید گشته و مرزها جایگزین آن‌ها شدند؛ پس می‌توان گفت سرحدات مربوط به گذشته‌ها و خطوط مرزی به حال حاضر تعلق دارند. مرزها مربوط به دوران مدرن یعنی قرن ۱۹ می‌باشند. مرز یک خط است، درحالی که سرحد یک منطقه جغرافیایی بود. در قرن نوزدهم نیز سرحد دارای ارزش برای اسکان و اشغال جمعیت‌های کشورهای در حال رشد همانند ایالات متحده بود؛ همان‌گونه که «فردریک جکسون ترنر» در رابطه با تئوری سرحد بیان کرد؛ بدین معنی که سرزمین وحشی و بکر ایالات متحده دارای نقش مهمی در رابطه با تغییر فرهنگ مردم اروپایی و مهاجر به آمریکایی بوده است،

اما امروزه این تئوری بی معنی شده است. آلاسکا و سرزمین‌های شمالی قاره آمریکا می‌تواند به شکل تنها سرحدات باقی‌مانده در این قاره دیده شوند، همچنین تشابهاتی نیز می‌توان درباره سیبری روسیه و مناطق داخلی و خالی از جمعیت در استرالیا برقرار کرد. در دنیای واقعیت‌ها، دسترسی به این گونه نواحی مورد استقبال کشورهای استعمارگر مختلف در زمان مدرنیسم قرار گرفت؛ در زمانی که مرزها هم در خشکی و هم در دریا به دقت و وسواس زیاد کشیده می‌شدند. رویه ادعاهای استعماری درباره مرزکشی در نواحی در حال توسعه به منازعه انجامید (Johnston, 2001: 282). اگرچه بخش اعظمی از جهان بدین ترتیب مرزبندی، تقسیم یا خصوصی شده است، اما در معاهده قطب جنوب در سال ۱۹۵۹، قاره قطب جنوبگان به عنوان میراث مشترک بشریت قلمداد شد. افزون‌بر آن، تنها سرحد باقی‌مانده، آن قسمت از اقیانوس‌هاست که خارج از مرزهای دریایی همانند منطقه انحصاری اقتصادی هستند (مویر، ۱۳۷۹: ۲۸۸-)

۲۸۰)؛ یعنی، تنها سرحدات باقی‌مانده کره زمین که بشر به صورت رسمی آن‌ها را مرزبندی و تقسیم نکرده است و به عبارتی از جمله میراث مشترک بشریت است، شامل قاره قطب جنوب یا جنوبگان، کف برخی از اقیانوس‌ها و فضای خارج از جو زمین است.

«در تلاش برای یافتن تفاوت میان مفهوم مرز و سرحد^۱ جغرافیدانان مختلف تحقیقات متعددی انجام داده‌اند؛ برای مثال پرفسور تیلور انگلیسی، اشاره دارد: کریستف (۱۹۵۹) برای یافتن تفاوت میان دو مفهوم سرحد و مرز معنی واژه‌ای هریک را مورد توجه قرار داده است. سرحد از ایده «حدجلوی» یا «حدبیرونی»^۲ ریشه گرفته است، مانند نوک سرنیزه؛ در عوض، مرز از مفهوم «محدوده» آمده است که مفهوم محدوده سرزمینی را می‌رساند. به این ترتیب، سرحد حالت نگاه به بیرون را دارد و مرز حالت نگاه به درون را می‌رساند. سرحد منطقه تماس دو قدرت است.»

«این مفهوم‌نگاری میان واژه‌های اروپایی «frontier» و «boundary» درباره واژه‌های فارسی «سرحد» و «مرز» دقیقاً جاری نیست. دو مفهوم مرز و سرحد که در مقام برگردان واژه‌های «boundary» و «frontier» به کار گرفته می‌شوند، در زبان فارسی پویایی مفهومی جداگانه‌ای دارند. در حالی که «مرز» در زبان فارسی از مفهوم «سامان» فراتر نمی‌رود و آن خط جداکننده دو سرزمین است که هیچ‌گونه نگاه به درون یا بیرون را نمی‌رساند. «سرحد» درحقیقت مفهوم میزان نهایی یا «اندازه» را می‌رساند، که در جای خود مفهوم «بس» بودن یا کفایت داشتن را داشته و بیشتر جنبه نگاه به درون را دارد و از پویایی سیاسی «نگاه به بیرون داشتن» بهره چندان ندارد. در حالی که «مرز» جلوه‌گاه خطی فرضی است که در نتیجه فشار سیاسی-نظامی دو قدرت به سوی یکدیگر پدیدار می‌آید، «سرحد» منطقه تماس دو موجودیت سیاسی-اقتصادی مستقل و جدا از هم است که می‌تواند با اطمینان، جلوه‌گاه محدوده خارجی قدرت و نفوذ یک حکومت عنوان

گیرد؛ پدیده سرزمینی که گستره‌اش از پهنای یک خط مرزی فراتر می‌رود و حالت منطقه سرحدی را به خود می‌گیرد» (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۳۹).

- اختلافات مرزی

مرزها امکان و انگیزه‌های لازم را برای منازعه ایجاد می‌کنند. از جنگ جهانی دوم تقریباً نیمی از حکومت‌های مستقل جهان درگیر منازعات مرزی با کشورهای همسایه خود بوده‌اند. شبیه همسایه‌های دیواربه‌دیوار، کشورها نیز تقریباً با همسایگان‌شان منازعه داشته‌اند، تا با واحدهای دورتر. پس هرچه تعداد همسایه بیشتر باشد، احتمال منازعه نیز بیشتر است. اگرچه علل منازعات زیاد و متنوع‌اند، اما این امر به چهار دسته تقسیم می‌شود:

۱- منازعات مکانی: منازعات مکانی زمانی اتفاق می‌افتد که حکومت نسبت به تفسیر اسناد مربوط به تعریف مرز یا روش تعیین مرز اختلاف دارند. برخی از منازعات معمولاً مربوط به مرزهای پیش از اسکان است؛ زمانی که جمعیت افزایش یافت و منطقه مرزی دارای اهمیت شد، موقعیت دقیق مرز نیز دارای اهمیت می‌شود؛ مانند مرز بین آرژانتین و شیلی.

۲- مناقشات سرزمینی: مناقشات سرزمینی بر سر مالکیت یک ناحیه، زمانی به وجود می‌آید که مرز بر یک ناحیه متجانس از نظر قومی تحمیل شود. هر دو حکومت ادعاهایی در رابطه با سرزمینی را اعلام می‌کنند؛ مانند برخوردهای مرزی سومالی با اتیوپی در رابطه با حقوق سومالیایی‌های ساکن اتیوپی.

۳- منازعات بر سر منابع: این منازعات ارتباط نزدیکی با مناقشات سرزمینی دارد. کشورهای همسایه احتمالاً منابع مرزی مشترک دارند - خواه منابع معدنی باارزش، زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، خواه زمین‌ها و منابع ماهی‌گیری غنی - و نسبت به استفاده از آن توافق ندارند، مانند منازعه ایالات متحده با مکزیک بر سر رود کلرادو.

۴- مناقشات عملکردی: این مناقشات مربوط به زمانی است که کشورهای همسایه نسبت به سیاست‌های مربوط به مرز توافق ندارند. این‌گونه سیاست‌ها ممکن

1- frontier

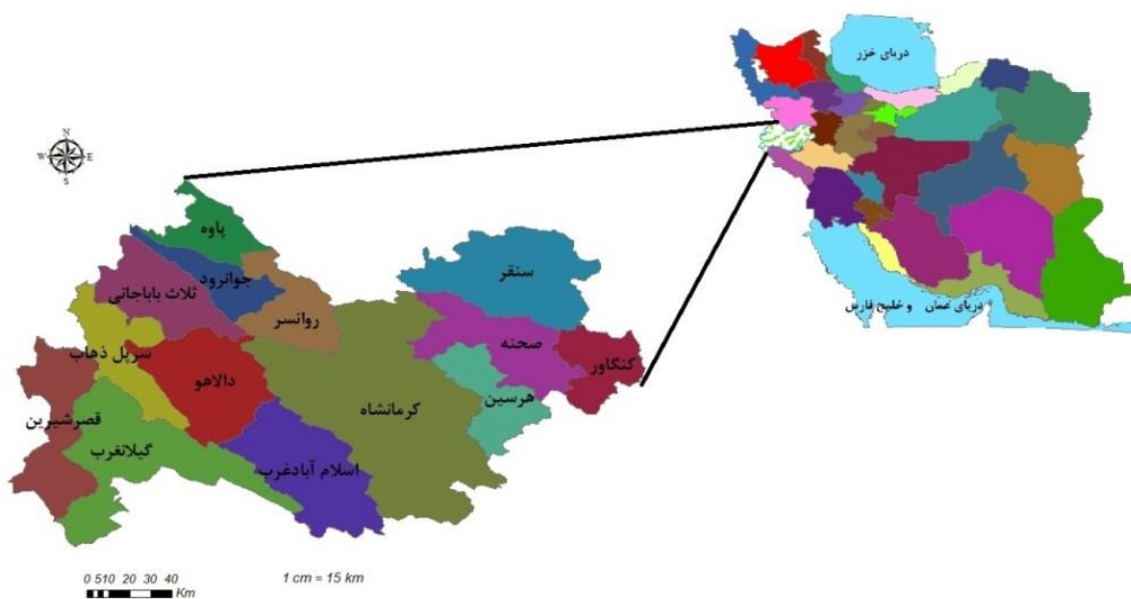
2- in front

کشور عراق محدود می‌شود و با این کشور بیش از ۳۷۰ کیلومتر مرز مشترک دارد. استان کرمانشاه از لحاظ تقسیمات کشوری به ۱۴ شهرستان، ۳۱ بخش، ۳۲ شهر و ۸۶ دهستان تقسیم شده است (ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۷). کلان‌شهر کرمانشاه که در نیمه شرقی استان واقع شده، جزء ده شهر بزرگ کشور و دومین شهر بزرگ و پرجمعیت منطقه غرب و شمال غربی کشور و بزرگ‌ترین شهر استان کرمانشاه است (پاهکیده، ۱۳۹۴: ۵۳). منطقه مورد مطالعه شامل ۶ شهرستان مرزی استان کرمانشاه است که ۳۷۲ کیلومتر مرز مشترک با عراق را دربر می‌گیرند. این شهرستان‌ها عبارت‌اند از: قصرشیرین، سرپل ذهاب، پاوه، ثلاث باباجانی، جوانرود و گیلان‌غرب.

است مربوط به مهاجرت، مقررات گمرکی یا آمایش سرزمین باشد؛ برای مثال، افزایش مهاجران غیرقانونی از مکزیک به ایالات (Fellmann, 1992:428-429).

معرفی محدوده مورد مطالعه

استان کرمانشاه با جمعیتی بالغ بر دو میلیون نفر و وسعت ۲۵۰۴۱ کیلومترمربع با مرکزیت شهر کرمانشاه، در میانه ضلع غربی کشور بین مدار جغرافیایی ۳۳ درجه ۴۰ دقیقه تا ۳۵ درجه ۱۸ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۵ درجه ۲۴ دقیقه تا ۴۸ درجه ۷ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته و از شمال به استان کردستان، از جنوب به استان‌های لرستان و ایلام و از شرق به استان همدان و از غرب به

شکل ۱. موقعیت محدوده مورد مطالعه (شهرستان‌های استان کرمانشاه)
(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵)

اعلام کرده است) که ۴۱۱۳ کیلومتر آن را خشکی و ۴۶۱۸ کیلومتر آن را مرز رودخانه‌ای، دریاچه و باتلاق دربر می‌گیرد (صفوی، ۱۳۷۸: ۷۶). طول مرز ایران و عراق ۱۶۰۸ کیلومتر است که از این میزان ۱۲۲۲/۷۶ کیلومتر را مرز خشکی و مابقی را مرز آبی تشکیل می‌دهد (اخباری، نامی، ۱۳۸۸: ۱۷۰-۱۶۹). ایران با ۱۵۹۶ کیلومتر مرز مشترک، طولانی‌ترین مرز در میان

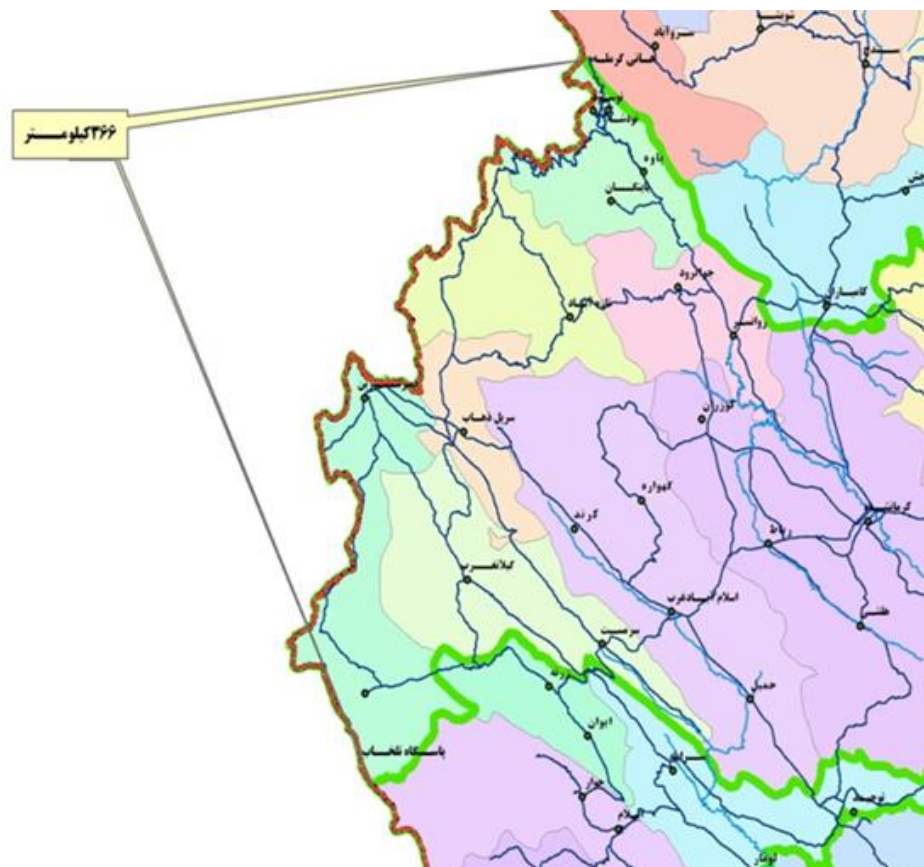
بحث و یافته‌ها

ویژگی‌های ژئوپلیتیکی مرز مشترک ایران با عراق در استان کرمانشاه
* ویژگی جغرافیایی طبیعی

طول مرزهای ایران در آغاز بالغ بر ۸۷۳۱ کیلومتر برآورد شد (در جدیدترین بررسی‌ها سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، طول مرزهای ایران را ۹۴۱۰ کیلومتر

می‌شود. مرز کرمانشاه در دو حوزه کردی و عربی در مجموع ۳۷۲ کیلومتر بوده که از تلخاب در ابتدایی‌ترین نقطه بعد از ایلام تا هانی گرمه آخرین نقطه به کردستان ختم می‌شود (نقشه شماره ۲).

همسایگان را با عراق دارد. مرز ایران و عراق از دهانه فاو در جنوب آغاز و به دالامپر داغ (مرز مشترک ایران و عراق و ترکیه) ختم می‌شود که شامل استان‌های خوزستان، ایلام، کرمانشاه، کردستان و آذربایجان غربی

شکل ۲. نقشه مرزهای ایران و عراق در استان کرمانشاه

(منبع: حیدری‌فر و حیدری، ۱۳۹۴)

به نحوی است که یک مبدأ عملیات تعرضی خوبی به طرف باختر شمرده می‌شود. تفاوت‌ها و تنوع طبیعی و ژئومورفولوژیکی در سراسر مرزهای ایران و عراق مشاهده می‌شود؛ در بخش‌هایی همانند قصرشیرین و سومار شاهد دشت‌های وسیع و هموار با کمترین عوارض توپوگرافی هستیم و در مناطقی همانند اورامانات به کوه‌های صعب‌العبوری برمی‌خوریم که زمینه را برای فعالیت‌های مجرمانه و خارج از کنترل همانند قاچاق کالا، اسلحه، ارز، احشام و... فراهم می‌سازد.

موقعیت مرزی کرمانشاه با عراق به گونه‌ای است که از یک سمت (خاور) متکی به ارتفاعات متوالی و منظم است و از سوی دیگر (باختر) متکی به جلگه کم‌عارضه و بلا مانع بین‌النهرین است؛ به همین دلیل بین این دو عارضه متفاوت جغرافیایی، یک منطقه واسطه به چشم می‌خورد که مجموعه‌ای است از تپه ماهورها و ارتفاعات منفرد و نامنظم به نحوی که در ناحیه بین قصرشیرین تا سومار این ارتفاعات واسطه تا داخل خاک عراق هم ممتد هستند. از ویژگی‌های عملیاتی و نظامی این بخش واسطه این است که به راحتی می‌توان از آن به داخل عراق نفوذ کرد. به طور کلی مشکل مرز

* ویژگی جغرافیایی نظامی

ویژگی‌های نظامی مرز کرمانشاه با عراق را از لحاظ مشخصات و نحوه عمل به سه بخش می‌توان تقسیم کرد:

الف) از نوسود تا باویسی: در این بخش ارتفاعات تقریباً موانع پیوسته‌ای را برای عملیات هماهنگ‌شده تشکیل داده و معابر وصولی عمده به داخل خاک ایران همان معبر نفوذی حلبچه در عراق به نوسود و کرمانشاه است که در این معبر نفوذی موانع عمده‌ای از قبیل ارتفاعات دوآب و گردنه شمشیر در شهرستان پاوه قرار دارد.

ب) از باویسی تا خسروی: ارتفاعات موانع عمده و پیوسته‌ای را تشکیل نداده و معابر وصولی به داخل خاک ایران عبارت‌اند از:

محور نفوذی خانقین، خسروی، قصر شیرین که فوق‌العاده مهم و قابل توجه هستند و همچنین معبر باویسی به سرپل ذهاب در این قسمت مهم‌ترین بخش مرز یعنی پیشرفتگی قصر شیرین است (شکل ۳) که به عمق ۲۵ و عرض ۵۰ کیلومتر در خاک عراق پیش رفته و معبر خانقین، قصر شیرین، کرمانشاه در آن واقع است. در پشت این پیشرفتگی ارتفاعات امام حسن و بازی دراز و قراویز و گردنه پاتاق و در جلوی آن جلگه بین‌النهرین که دارای تپه‌های کم‌ارتفاع است، قرار دارد. این قسمت برای عملیات تطبیق‌شده از دجله تا ارتفاعات زاگرس (پاتاق) مانع قابل توجهی در سر راه ندارد.

پ) از خسروی تا نفت شهر: یک رشته ارتفاعات خاکی موازی با مرز وجود دارد که عموماً قابل عبورند و به همه معابر وصولی به داخل خاک ایران یعنی قصر شیرین، سرپل ذهاب و اسلام‌آباد غرب منتهی می‌شوند (عزتی، ۱۳۶۸: ۶۷-۶۸). مناطق کوهستانی استان شامل منطقه اورامانات به دلیل وجود کوه‌های صعب‌العبور مانعی در مقابل تحرکات و عملیات نظامی گسترده است. این مانع در مکان دیگری یعنی نواحی پست و هموار همانند قصر شیرین، گیلان غرب، سومار، سرپل زهاب وجود نداشته و امکان عملیات نظامی در این گونه نواحی آسان‌تر از سایر بخش‌های استان است؛

برای مثال، در دوران جنگ تحمیلی نفوذ نظامی عراق بیشتر در این گونه شهرستان‌ها بود. در این زمینه، جغرافیا به‌عنوان مانعی در مقابل جنگ و تعرض نظامی ارتش بعث عراق شمرده می‌شود.

* ویژگی جغرافیایی سیاسی

استان کرمانشاه دارای سه هنگ مرزی؛ سومار، قصر شیرین و پاوه است. از نظر تقسیمات کشوری بخش سومار نیز جزء شهرستان مرزی قصر شیرین است. هنگ مرزی قصر شیرین با احتساب هنگ مرزی سومار که در محدوده جغرافیایی شهرستان قصر شیرین قرار دارد، دارای ۲۶۱ کیلومتر مرز از میله مرزی ۳۶ اصلی تا میله مرزی ۶۹/۱۰ فرعی (رود تلخاب تا بیزل) است. هنگ مرزی پاوه در محدوده جغرافیایی شهرستان پاوه، دارای ۸۵ کیلومتر مرز از میله مرزی ۶۹/۱۰ تا میله ۸۳/۲ فرعی در منطقه بی‌درواز است. در مجموع، از کل مرز مشترک استان کرمانشاه با کشور عراق، ۱۹۶ کیلومتر آن در محدوده فدرالی کردستان عراق قرار داشته و مابقی به میزان ۱۵۰ کیلومتر با دولت مرکزی عراق هم‌مرز است (فرماندهی مرزبانی استان کرمانشاه، ۱۳۸۶: ۱).

استان کرمانشاه دارای ۱۴ شهرستان و جمعیتی بالغ بر ۱۹۴۵۲۲۷ نفر است. این استان ۶ شهرستان مرزی دارد که بیشترین مرز مشترک به ترتیب ۱۷۳ و ۷۰ در شهرستان‌های قصر شیرین و پاوه است و شهرستان جوان‌رود با ۱۱ کیلومتر کمترین مرز مشترک را با کشور عراق دارد (جدول ۲).

جدول ۲. اطلاعات تقسیمات کشوری استان کرمانشاه، در پایان سال ۱۳۹۴

شهرستان ■	جمعیت	مساحت تقریبی (متر مربع)	فاصله مرکز شهرستان از مرکز استان (کیلومتر)	طول مرز شهرستان با کشور عراق به کیلومتر
شهرستان مرزی *				
اسلام‌آباد غرب ■	۱۵۱۴۷۳	۲۱۲۵۰۴۵۰۵۱	۵۹,۱۹	۰
دالاهو ■	۳۹۸۳۷	۱۹۰۲۹۲۱۸۴۲	۹۲,۸۷	۰
روانسر ■	۴۶۳۹۵	۱۱۱۵۳۸۰۶۸۲	۶۱,۰۶	۰
سنقر ■	۹۱۹۳۵	۲۳۰۸۲۲۵۵۱۹	۸۵	۰
صحنه ■	۷۶۶۷۸	۱۵۶۸۹۷۲۸۲۸	۵۴	۰
کرمانشاه ■	۱۰۳۰۹۷۸	۵۶۵۸۳۵۱۷۰۱	۰	۰
کنگاور ■	۸۱۰۵۱	۹۲۹۷۵۸۳۵۱	۹۴	۰
هرسین ■	۸۴۳۴۲	۱۰۸۱۶۰۳۸۹۹	۴۷,۴۵	۰
پاوه *	۵۶۸۳۷	۷۹۶۴۵۵۳۸۲	۱۱۷,۸۵	۷۰/۵۰۶۰۸۲۸۴
ثلاث باباجانی *	۳۸۴۷۵	۱۴۱۶۸۲۴۶۴۴	۱۳۵,۹۵	۴۰/۷۱۹۵۰۹۵۹
جوانرود *	۷۱۲۳۵	۷۹۲۰۶۶۸۰۱	۸۴,۱۲	۱۱/۲۳۵۴۰۷۳۳
قصر شیرین *	۲۵۵۱۷	۱۵۵۰۲۸۲۲۰۱	۱۶۶	۱۷۳/۶۱۹۷۴۷۲
گیلان غرب *	۶۲۸۵۸	۲۵۸۵۸۲۱۲۱۰	۱۵۳	۲۴/۶۶۹۵۱۸۲۵
سرپل ذهاب *	۸۵۶۱۶	۱۲۱۱۹۹۰۹۶۶	۱۴۰	۵۱/۴۲۰۲۰۱۷۵
جمع	۱۹۴۵۲۲۷	۲۵۰۴۳۷۰۱۳۸۴	-	۳۷۲

(منبع: ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۸)

مردم مناطق غرب کشور از جمله استان کرمانشاه، به علت سال‌های جنگ و نزدیکی به مرزها، تبعیض‌ها و محرومیت‌های زیادی را تجربه کرده‌اند. در این منطقه بیشتر خانواده‌ها از اقشار محرومی هستند که هیچ‌گونه امکانات مناسبی برای اشتغال ندارند. موقعیت مرزی و جغرافیایی این مناطق سبب شده است که از دیرباز علاوه بر مبادلات رسمی و قانونی، مبادلات غیررسمی و پنهانی در حجم وسیعی از این مناطق انجام پذیرد. هرچند برآورد حجم مبادلات غیررسمی به‌آسانی امکان‌پذیر نیست، اما بخش قابل‌ملاحظه‌ای از نیروی انسانی به دلیل فراهم‌نبودن زمینه‌های اشتغال به این‌گونه فعالیت‌های مبادلاتی مشغول هستند. دلایل وجود این پدیده شوم در مناطق مرزی استان را نمی‌توان بر عهده ساکنان این مناطق گذاشت و مرزنشینان اغلب به‌عنوان متهمان بی‌گناه، خود قربانی این پدیده هستند. از دلایل وجود این معضل اجتماعی می‌توان به مواردی از این قبیل اشاره کرد:

- اثرات ژئوپلیتیکی مرز مشترک ایران با عراق در استان کرمانشاه

* اثر اقتصادی - اجتماعی

استان کرمانشاه با ۱۸/۵ درصد بیکاری بالاترین رقم بیکاری را در سطح کشور دارد. این درحالی است که رقم بیکاری در شهرستان‌های مرزی به چند برابر می‌رسد، به طوری که در شهرستان‌های جوانرود و پاوه به ترتیب ۴۲/۷۵ و ۳۱/۰۶ درصد است. با توجه به هرم سنی جمعیت، اکثر بیکاران را قشر جوان تشکیل می‌دهند، همین عامل بیکاری جوانان باعث قاچاق انواع کالاها و مواد مختلف و نیز تهدید امنیتی و سیاسی در مناطق مرزی شده و ضدانقلاب از این فرصت استفاده کرده و افراد را در مناطق مرزی با ترفندهای مختلف جذب کرده و موجب تهدید مناطق مرزی استان کرمانشاه شده است که اغلب با وعده‌های پولی در جذب این افراد فعالیت دارند و این عامل موجب تهدید سیاسی و امنیتی مناطق مرزی استان کرمانشاه نیز شده است (میرزایی پور، ۱۳۹۰).

نیز در خصوص تجارت مرزنشینان استان کرمانشاه مؤثر بوده‌اند.

دولت جمهوری اسلامی ایران به منظور حفظ و حراست از مرزها و جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، قاچاق کالا و ارز و همچنین اشتغال روستاییان و ایجاد درآمد برای این قشر پاسدار مرزها، طرح تشکیل تعاونی‌های مرزنشینان را به مرحله اجرا گذاشت که اجرای این طرح در استان کرمانشاه از سال ۱۳۷۸ رسماً انجام پذیرفت؛ در همین راستا در آن سال، برای اولین بار پنج شهرستان استان شامل پاوه، جوانرود، ثلاث باباجانی، سرپل ذهاب و قصرشیرین به تأسیس ۳۲ شرکت تعاونی مرزنشینان اقدام کردند؛ اما شواهد امر بیانگر آنست که بازارچه‌های مرزی اگرچه در پاره‌ای موارد نقش مثبت و مؤثری داشته‌اند، اما عملکرد چند ساله آن‌ها نشان می‌دهد که با اهداف اولیه تأسیس، همخوانی ندارند» (بخش خصوصی اتاق تعاون، ۱۳۹۱).

در همه این سال‌ها، توجه چندانی به اهمیت موقعیت جغرافیایی و شرایط مناسب این منطقه برای کشاورزی و دامپروری و سرمایه‌گذاری برای تأسیس کارخانه و کارگاه‌هایی نشده که توان جذب نیروهای بالقوه منطقه را داشته باشد؛ از سوی دیگر محرومیت‌ها در این مناطق همچنان مشاهده می‌شود. مردم این مناطق به دلیل نبود امکان کاری مجبورند از راه‌های غیرقانونی دست به تجارت بزنند که نه تنها برای آن‌ها سود بسیار کمی دارد، بلکه حتی گاهی جان خود را نیز در این میان از دست می‌دهند. آنان برای نیازهای اولیه زندگی و پیدا کردن کار و داشتن درآمد، از روی اجبار اقدام به وارد کردن کالاهایی از راه قاچاق می‌کنند.

اگر بخواهیم به عوامل مؤثر در گسترش ناامنی و تهدیدهایی همانند تحرکات تروریستی، جریان قاچاق و... در مناطق مرزی به صورت کلی نگاه کنیم، می‌توان آن را همانند جریان و فرایندی متصل به هم تحلیل کرد. همه ضعف‌های ساختاری به شکل دلایلی برای کمبود شغل دیده می‌شود؛ یعنی ساختارهای ضعیف کشاورزی، دامداری، زنبورداری، شیلات، باغداری،

نبود کارخانه و مراکز صنعتی در شهرها و مناطق مرزی استان موجب شده است که ساکنان این شهرها نتوانند شغل مناسبی داشته باشند. این عامل همراه با موقعیت این شهرها یعنی واقع شدن در مرز، موجب شده است که بسیاری از ساکنان این شهرها به وارد کردن کالاهای قاچاق بپردازند که در میان قشر جوان و نوجوان طرفداران زیادی پیدا کرده است. این امر از سه جهت امنیت اجتماعی در این مناطق را به هم ریخته است:

۱- وارد کردن کالاهایی همچون مواد مخدر، مشروبات الکلی، وسایل ویدیویی و... این عامل باعث می‌شود که بسیاری از افراد ساکن از جمله اقشار نوجوان، جوان و میان‌سال به آسانی به این کالاها دسترسی داشته باشند و در معرض آسیب قرار گیرند.

۲- وارد کردن کالاهای قاچاق: این عامل به سبب عدم کنترل و بی‌نظمی گمرکی به اقتصاد استان‌های مرزی و کشور لطمه و آسیب جدی وارد می‌کند.

۳- تقابل با نیروی نظامی و انتظامی: درگیری و تقابل افراد قاچاقچی با نیروهای انتظامی در مناطق مرزی و بعضاً در تعقیب و گریز و درگیری‌ها، منجر به کشته شدن افراد دو طرف درگیری می‌شود.

نتیجه این عوامل به وجود آمدن ناآرامی، فقر و محرومیت، اقتصاد نابسامان و بی‌بندوبار مناطق مرزی و در نهایت بی‌ثباتی سیاسی خواهد بود.

باتوجه به خلأهای ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک حاکم بر خطوط مرزی ایران و عراق، می‌توان با تقویت عوامل مشترک اقتصادی میان دو کشور، مانند بازارچه‌های مرزی، همکاری در زمینه تولید و صادرات خرما، تولید و صادرات نفت خام و فرآورده‌های نفتی، پرورش آبزیان در رودخانه‌ها و آبگیرهای مشترک میان دو کشور و اتخاذ سایر تدابیر اندیشمندانه، خلأهای فوق را تبدیل به نقاط قوت کرد.

همچنین «تعاونی‌های مرزنشین نقش ارزنده‌ای را به عنوان بنگاه‌های اقتصادی هر چند کوچک در زمینه درآمدزایی و کاهش فقر در نواحی پیرامونی و در نواحی محیطی ایفا کرده و در امر اشتغال و توسعه سرمایه‌گذاری تداوم می‌بخشد؛ هر چند عوامل دیگری

صنعت، معادن، خدمات، بسترهای و زیرساخت‌های نامناسب در همه بخش‌ها منجر به ناتوانی در جهت‌تأمین شغل برای جوانان جویای کار این مناطق شده که ساختار سنی جمعیت آن جوان بوده و قاعدهٔ هرم سنی منطقه پهن است. در اینجا محیط همراهی نکرده و نیروهای فراوانی نیز در منطقه سازمان‌دهی نشده‌اند و امکان وجود قاچاق و ناامنی‌های مختلف فراهم شده است. در نتیجه شاهدیم که در مناطق مرزی از شهرستان پاوه تا جوانرود و ثلاث و آن طرف‌تر سرپل ذهاب و قصرشیرین، شبکه‌ای از شغل‌های کاذب به هم تنیده شده و همه با هم در جریان بوده تا بازار قاچاق کالا و ارز، اسلحه، سوخت و سایر فعالیت‌های مجرمانه گرم شود. این جریان خروجی‌هایی نیز در فضا داشته که می‌توان اشکال آن را در بازارچهٔ مرزی جوانرود و در حد بسیار کمی در پاوه و قصرشیرین مشاهده کرد. بازارچهٔ مرزی جوانرود طی سالیان اخیر به بازاری ملی تبدیل شده و خریداران از اقصی نقاط کشور از خوزستان تا کاشان و قم را به خود جذب کرده است. این جریان ملی به شبکهٔ فراملی از چین تا دبی که کالاها را به صورت سازماندهی شده به مرزها می‌فرستند، حلقه‌های خریدار و فروشنده و توزیع‌کننده را تشکیل می‌دهند که در نهایت با حلقه‌های واسطه‌ها و دلالان و خرده‌فروشان در بازارچه‌ها به هم گره می‌خورند.

✓ اثر مکانی - فضایی

جغرافیا علم تفاوت‌ها و تشابهات در سطح سیارهٔ زمین است. کرهٔ زمین همانند یک گوی صاف نیست، بلکه از محیط‌های متنوع و گوناگونی تشکیل شده است. ژوهانسبورگ همانند توکیو نیست و البته ایران با ایرلند متفاوت است. شرایط زندگی در نواحی مرزی از مسائل ژئوپلیتیکی خاص ناشی از اثر محیط بر انسان و فرهنگ برخوردار است که تفاوت‌های بارزی با نواحی مرکزی دارد. مرز و کارکرد آن، نزاع یا اغلب بی‌ثباتی در این نواحی، قاچاق، تروریسم، بازارچه‌های مرزی، توسعه و نبود آن، اقوام گوناگون و مجموعه‌ای از مخاطرات و بحران‌ها در مناطق مرزی همانند

شهرستان‌های مرزی، از جمله اختصاصات این نواحی است. مناطق مرزی استان کرمانشاه از نظر طبیعی به بخش‌های کوهستانی و هموار تقسیم شده که از نظر امنیتی معادلات گوناگونی را به دنبال دارد. ذکر این نکته مهم است که حل و فصل مشکلات مربوط به مرز در نواحی دشت و مناطق هموار راحت‌تر و بهتر است؛ به عبارتی کنترل مرزها در نواحی هموار، آسان‌تر است. همچنین، جغرافیا علم روابط متقابل انسانی نیز است. انسان قطب اصلی این رابطه را تشکیل می‌دهد. بدون وجود انسان‌ها علم جغرافیا، ژئوپلیتیک و بسیاری از مسائل دیگر به وجود نمی‌آید. انسان، ایدئولوژی و فرهنگ وی تأثیر اساسی بر خلق محیط‌های گوناگون، قوانین گوناگون و سبک‌های متفاوت زندگی دارد. این نوع تفاوت‌ها در نگرش و ایدئولوژی انسانی، زمینه‌ساز تهدید و ناامنی یا برعکس، پیشرفت و صلح را به دنبال دارد. جوامع موجود در مناطق مرزی از نقاط مشترک یا متنوعی نسبت به هم برخوردار بوده و فضاهای صلح‌آمیز یا تنش‌زا ایجاد می‌کند. مرزهای استان کرمانشاه از بیکاری، فقر و عدم توسعهٔ ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های نامناسب در رنج است. تفاوت در مذهب و فرهنگ، برنامه و سیاست‌های تمرکزگرا و ناهماهنگ، جریان‌های فراملی در حوزهٔ قاچاق، جریان‌های امنیت‌زدا، نابرابری مرکز و پیرامون، نابرابری اقتصادی در حواشی مناطق مرزی استان به همراه سیاست‌های دولت‌ها در گذشته، مزید بر نبود توسعهٔ اقتصادی بوده و مشکلات امنیتی خاص خود را به دنبال داشته است.

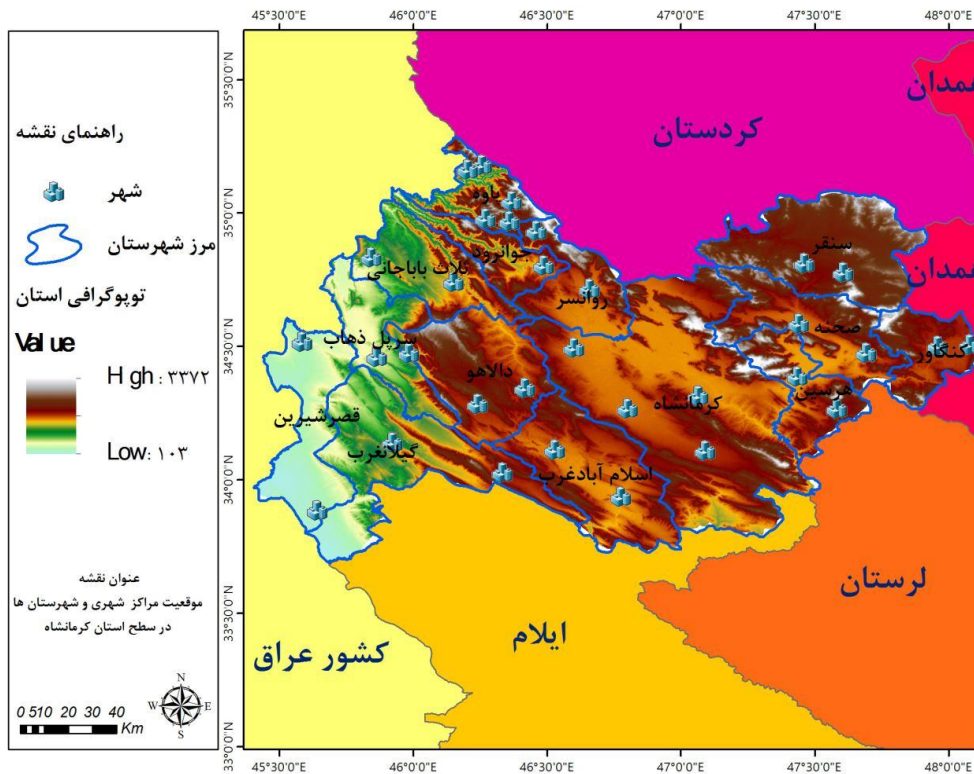
مرزهای جمهوری اسلامی ایران با کشور عراق در پی قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر و با در نظر گرفتن پروتکل الحاقی ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ در تاریخ ۲۱ دسامبر ۱۹۷۵ تعیین حدود شدند که مرزهای استان کرمانشاه نیز جزء این مرزها بودند. مرز استان کرمانشاه از میلهٔ مرزی ۳۶ اصلی در مختصات ۵۷۰۰۰ درجهٔ شرقی تا ۳۷/۱۷۵ درجهٔ شمالی در رودخانهٔ تلخاب (حد نهایی استان کرمانشاه و شروع مرزهای استان ایلام) شروع و به میلهٔ مرزی ۸۳/۲ فرعی در مختصات ۶۰/۲۴۱ درجهٔ شرقی

پاسگاه‌های مرزی همانند حملات مکرر به پاسگاه‌ها همانند پاسگاه شمشیر در پاوه می‌باشیم.

ب. محدب بودن مرز: با توجه به محدب بودن مرز قصرشیرین (شکل ۳)، این مرز دارای بهترین شرایط برای عملیات آفندی است و ابتکار عمل را معمولاً زودتر فراهم می‌کند؛ مثل برآمدگی قصرشیرین بین میلهٔ مرزی شمارهٔ ۵۱ تا ۶۰، برآمدگی نفت شهر بین میلهٔ مرزی ۴۴/۹ و ۴۶. این دو برآمدگی از نظر نظامی دارای اهمیت زیادی است و به همین دلیل رژیم عراق در سال ۱۳۵۹ در ابتدای جنگ تحمیلی این دو برآمدگی را اشغال کرد.

تا ۳۹/۰۵۳ درجهٔ شمالی ارتفاعات تخت اورامان (حد نهایی استان کرمانشاه و شروع مرزهای استان کردستان) ختم می‌شود. مرزهای استان کرمانشاه ۳۷۲ کیلومتر از مرزهای ۱۳۳۶ کیلومتری جمهوری اسلامی ایران با عراق را تشکیل می‌دهد (عزتی، ۱۳۸۴). استان کرمانشاه به لحاظ همسایگی با مرزهای کردی و عربی عراق (از نظر زبانی و قومی) نسبت به سایر استان‌های کشور از ویژگی خاصی برخوردار است. شش شهرستان از مجموع چهارده شهرستان استان کرمانشاه (قصرشیرین، سرپل ذهاب، ثلاث باباجانی، جوانرود، پاوه، گیلان غرب) مرزی هستند. مساحت شهرهای مرزی استان کرمانشاه ۷۰۷۰ کیلومتر مربع است که ۲۹٪ از مساحت استان را شامل می‌شود. مرزهای استان کرمانشاه دارای ویژگی مکانی و فضایی خاص خود است که به دو دسته تقسیم می‌شوند.

الف. طولانی بودن: مرزهای کرمانشاه با کشور عراق، با اشکال مختلف مرز (محدب و مستقیم) و با توپوگرافی خاص مرز و پستی و بلندی‌های فراوان، تنگه‌ها، دشت‌ها، تپه‌ها، کوه‌ها، ارتفاعات صعب‌العبور دیده می‌شود (شکل ۳). این تفاوت‌ها و تنوع‌های جغرافیایی در طول مرز، به همراه تنوع اقلیمی از قصرشیرین تا پاوه، کنترل کامل مرز را در خصوص کاروان‌های قاچاقچی با مشکل مواجه کرده است. این درحالی است که ما در طول این خطوط، دارای تجهیزات مدرنی همانند مرزهای هوشمند شبیه مرزهای ایالات متحده با همسایگانش نیستیم. اگرچه دستور ساخت دیوار مرزی در این منطقه وجود دارد، ولی این طرح دارای هزینه‌های سرسام‌آوری است و در حال حاضر و تا آیندهٔ قابل پیش‌بینی، امکان‌پذیر نمی‌باشد. این تنوعات جغرافیایی که با خود محدودیت‌هایی را به همراه دارد و نیاز به تنوع رفتار و مدیریت نظامی و انتظامی مرز را بیشتر می‌سازد، زمینهٔ این امر را نیز فراهم ساخته تا مکان و محل استقرار پاسگاه‌های مرزی نامناسب باشد و زمینهٔ دید و مدیریت کامل را برای آن فراهم نسازد؛ به همین دلیل، در این منطقه شاهد آسیب‌پذیری هرچه بیشتر

شکل ۳. نمایش ناهمواری‌ها در نقشه مراکز شهری و شهرستان‌های استان کرمانشاه (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵)

✓ اثر ژئومورفولوژیکی

از منظر ژئومورفولوژیکی، مناطق کوهستانی در نواحی مرزی برای بیگانگان نوعی محدودیت شمرده می‌شود؛ چراکه توپوگرافی زمین و عواملی همچون شیب زیاد و وجود پرتگاه‌ها و نقاط صعب‌العبور، عبور و مرور آن‌ها را به هر شیوه دچار مشکل می‌کند؛ بنابراین «در این زمینه همه واحدهای نظامی که در مقابل هم قرار می‌گیرند، همه موشک‌ها و خودروهای زره‌پوشی که ممکن است در یک نبرد مستقیم درگیر شوند، باید خصوصیات زمین عملیات را مدنظر قرار دهند؛ برای مثال، آیا در زمین عملیات کوه، کوهپایه و تپه دیده می‌شود یا اینکه آن هموار و پست است؟ آیا در زمین عملیات گیاهان و درختانی برای مخفی کردن پیاده‌نظام و نیروی نظامی وجود دارد؟» (لطیفیان، ۱۳۹۳: ۲۳). اشکال ژئومورفولوژیکی محدوده مورد مطالعه به شکل کوه، دره یا اراضی مرتفع، نسبتاً مرتفع، فرورفتگی و دشت‌ها دیده می‌شوند. این اراضی هر یک تأثیر

منحصربه‌فردی بر تحرک و جابه‌جایی آزادانه نیروهای نظامی، مکان‌یابی هدف‌ها، ارسال آتش مؤثر، انجام عملیات غیررزمی، هماهنگ کردن اقدامات، تجهیز و پشتیبانی مؤثر در سه سطح استراتژیک، عملیات و تاکتیک دارند. ناهمواری‌ها به دلیل دارا بودن شرایط ارتفاعی و جهت‌گیری خاص (در برابر باد و تابش خورشید) با تغییر در آب و هوای محلی، هدایت و زه‌کشی هیدروگرافیکی و تنوع در سنگ‌های تشکیل‌دهنده، دارای اهمیت زیادی هستند. دشت‌ها نیز جولانگاه اشرار و قاچاقچیان محسوب می‌شوند. به دلیل هموار بودن مسیر، سرعت حرکت آنان در این واحدها بسیار بالاست. ارتفاعات و برجستگی‌های منفردی که در دشت‌ها وجود دارند، نقاط شاخصی برای شناسایی راه‌های عبوری و جهت‌یابی شمرده می‌شوند. همچنین این نقاط برای استراحت و توقف نیز استفاده می‌شوند. حرکت قاچاقچیان، یاغیان و اشرار و گروهک‌های ضدانقلاب در این واحد و در طول شب با توجه به نوع عارضه صورت می‌گیرد و در

شد. ساکنان اهل سنت و تعداد کمی از اهل حق‌های منطقه، که به تناسب جمعیت استان و کشور در اقلیت هستند، به مراتب وفاداری کمتری را به سایر مرزنشینان استان دارند؛ در صورتی که این شرایط مدنظر قرار نگیرد، می‌توان زمینه‌های واگرایی این افراد را فراهم سازد. این عامل به همراه دیدگاه‌های مذهبی و جهان‌بینی این ساکنان و نیز فقر و بیکاری روزافزون در منطقه، قاچاق کالا و ارز از هر دو سوی مرز توسط این ساکنان و در شهرستان‌های فوق در حال افزایش است. همچنین، میزان محرومیت در مناطق مرزی استان کرمانشاه بالاست؛ حتی در مقایسه با مرکز استان بیکاری و محرومیت، شاخص‌های مهم هستند که زمینه تحولات و مخاطراتی همانند مهاجرت به شهرهای بزرگ و پیامدهای ناشی از آن را به دنبال دارد. آن‌هایی که در پشت سر یعنی محل زندگی خود باقی می‌مانند، در صورت بیکار بودن مجبور به فعالیت قاچاق می‌شوند؛ به همین دلیل فقر و محرومیت در مناطق مرزی استان کرمانشاه زیاد بوده و زمینه گسترش قاچاق کالا و ارز را فراهم می‌سازد. در چنین شرایطی مسلم است که بدنه اصلی جامعه از جنبه و نگاه ضد ارزشی به قاچاق نمی‌نگرد. برای شهروندان مرزنشین، قبح اجتماعی قاچاق کالا از بین رفته است. در واقع در فرهنگ این مناطق مرزی، قاچاق به نوعی نشانه مردانگی و شجاعت نیز است و حتی گاه پزشک شهر و دهستان، ملای ده و فرهنگیان نیز به این عمل اقدام می‌ورزند؛ به همین دلیل نه تنها نظارت اجتماعی برای جلوگیری از این پدیده منتفی است، بلکه این نوع نظارت بیشتر معطوف به کارآمدتر ساختن این پدیدار، از طریق آگاه ساختن همسایگان و آشنایان نسبت به مقصد، زمان و مانور قوای انتظامی برای جلوگیری از قاچاق است.

۲- برای تحلیل ریشه‌های بحران اجتماعی در مناطق مرزی استان کرمانشاه با عراق، باید ساختار و ترکیب جمعیت دو کشور به نحوی کالبدی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. در این زمینه وجوه مشترک است که می‌تواند عامل بحران‌زا باشد یا برعکس در جهت

شب‌های مهتابی با چراغ خاموش انجام می‌شود. به این ترتیب امر پیشگیری در این نواحی بسیار سخت و مخاطره‌آمیز است.

تجزیه و تحلیل

نقاط مرزی، مناطق مرزی و نگهبانان مرزی ایران در سیستم اداره کشور و تأمین امنیت آن نقش اساسی دارند. بافت و ساختار جمعیتی این نقاط اکثراً عشایری بوده و قومیت‌های مختلف با زیرساخت‌های فرهنگی گوناگون در آن زندگی می‌کنند. در بسیاری از اذهان این تصور وجود دارد که نقاط و مناطق مذکور دچار بحران‌های شدید اقتصادی-اجتماعی بوده، به گونه‌ای که آسیب‌های اجتماعی در مرزها بیش از نقاط دیگر به چشم می‌خورد. به لحاظ سیاسی نیز چنین ترسیم شده است که گرایش مرزداران عمدتاً به بیرون از مرزها معطوف بوده و چندان تمایلی به مرکز نشان نمی‌دهند و عمدتاً هویت قومی و ملی خود را در جای دیگری فرض می‌کنند. اگر این گونه باشد، بنابراین به لحاظ ژئوپلیتیک ما با «نقاط بحران» متعددی مواجه خواهیم بود. در نگاه اولیه، این قضیه ظاهراً تصدیق می‌شود؛ اما این مقاله اولاً در پی اثبات بطلان این دیدگاه است و ثانیاً نشان می‌دهد که اتفاقاً مرزنشینان در هیچ جایی از تاریخ نسبت به مرکز واگرا نبوده و عمدتاً همگرایی شدیدی با مناطق مرکزی داشته‌اند. از مجموعه بحث‌های فوق و یافته‌ها و تجربیات محققان می‌توان به نکات زیر دست یافت:

۱- با توجه به مسئله همگرایی مردم این منطقه، در صورت بی‌توجهی به مسائل اقتصادی و فرهنگی این مناطق، مشکلاتی برای این نواحی مرزی ایجاد خواهد

۱ - به‌طور کلی، بحران به تغییر ناگهانی، شدیدتر از حالت عادی، غافلگیر کننده و تهدیدآمیز اطلاق می‌شود که همواره یا به‌طور طبیعی یا توسط بشر به وجود می‌آید و سختی‌هایی را به جامعه انسانی تحمیل می‌کند که برای برطرف کردن آن نیاز به اقدامات اضطراری، اساسی و فوق‌العاده می‌باشد (صحنه، ۱۳۹۱: ۱۶-۲). بحران مرحله‌ای مافوق خطر، آسیب، فاجعه، مصیبت و مخاطره است؛ بنابراین منظور از نقطه بحران، آستانه و مرزی است که حجم مشکلات، مخاطرات و تهدیدها به قدری زیاد می‌شود که با عبور از آن شرایط غیرقابل تحمل می‌شود. همچنین، این نقاط بحرانی از رهیافت جغرافیایی به خصوص با توجه به پراکندگی آن‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد. نقاط بحرانی ژئوپلیتیک، شامل مناطق و مراحل است که بی‌نظمی و بی‌ثباتی را برای یک مجموعه سیاسی-جغرافیایی به همراه دارد.

هستند که دارای مذهب تسنن شافعی بوده و به آداب و رسوم و سنن آباء و اجدادی خود به شدت پایبند هستند و عموماً به علت تعصبات مذهبی و قومی و فقر مالی گرایش‌های خاص به احزاب کرد اعم از ایرانی و عراقی دارند. اهالی این منطقه در گذشته با مرزنشینان آن سوی مرز که از هر لحاظ دارای بافت همگن بوده و اصولاً از یک طایفه می‌باشند، مراد داشته و بعضاً دارای رابطه سببی و حتی نسبی هستند. برخلاف گذشته، که وابستگی مردم این منطقه مرزی، با مردم نواحی مرزی عراق با ایران باعث ایجاد بحران‌های خاصی در منطقه می‌شود و واگرایی را در منطقه افزایش داده است؛ اما در سال‌های اخیر این عامل به سبب روابط حسنه دو کشور، سبب ایجاد هم‌گرایی بیشتر افراد شده است؛ برای مثال، شاخص‌های اصلی مانند اعتماد، میزان مشارکت جامعه محلی و پذیرش مسئولیت اجتماعی، از دید مردم پایه در مناطق مرزی مثبت ارزیابی شده است. از طرفی دیگر مردم محلی، هرچند از وضعیت امنیتی منطقه رضایت نسبی دارند؛ اما از عملکرد دولت مرکزی در قبال برقراری امنیت رضایت چندانی ندارند.

۵- «شهرستان مرزی قصرشیرین و شهرستان سرپل ذهاب تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی به لحاظ شرایط اقلیمی و قرار گرفتن بر سر راه عتبات عالیات، تبادل اجناس و کالاهایی که به صورت قاچاق از مرزها وارد کشور می‌شد، پذیرای جمعیت زیادی بود. حضور اقشار مختلف مردم به منظور زیارت، تجارت، سیاحت با بافت‌های فرهنگی متعدد بر رفتار فرهنگی، اجتماعی، مذهبی ساکنان این منطقه مرزی تأثیر چشمگیری داشت. از نظر مذهبی، قصرشیرین گروه‌های اهل سنت، تشیع، فرقه اهل حق را در خود جای داده است. گویش مردم کردی است. از نگاه فرهنگی و مذهبی با کردهای آن سوی مرز مشترکات بسیاری چون گویش، پوشش و... دارند» (ایزدی، ۱۳۸۶: ۱۴۲)؛ به همین دلیل وجود همین مشترکات فرهنگی و مذهبی به همراه سایر عوامل جغرافیایی طبیعی و انسانی و نیز مرزهای

همگرایی محسوب شود. در اینجا ما باید خلأهای ژئوپلیتیکی^۱ دو کشور را مورد مطالعه قرار دهیم. با یک نگاه اجمالی متوجه می‌شویم که مهم‌ترین خلأ ژئوپلیتیک ایران و عراق وجود دو قومیت کرد در مرزهای غربی ایران و شرق عراق است. توزیع جغرافیایی قومیت کرد، عرب و شیعه در عراق به نحوی است که خودبه‌خود عراق را تجزیه کرده است؛ به این نحو که کردها در مناطق کوهستانی در مناطق هم‌مرز با نواحی گردنشین ایران قرار دارند. در مناطق مرزی استان کرمانشاه و عراق با توجه به این که زمینه فرهنگی و اجتماعی آن به نحوی است که برای قاچاق کالاهای گوناگون (به خصوص در زمانی که کشور ایران و عراق در تقابل قرار دارند) و نیز سایر عملیات خرابکارانه تروریستی و ایدایی بسیار مساعد است.

۳- «استان کرمانشاه با ۱۸/۵ درصد بیکاری، بالاترین رقم بیکاری را در سطح کشور دارد. این در حالی است که رقم بیکاری در شهرستان‌های مرزی به چند برابر می‌رسد، به طوری که در شهرستان‌های جوانرود و پاره به ترتیب ۴۲/۷۵ و ۳۱/۰۶ درصد است. با توجه به هرم سنی جمعیت، اکثر بیکاران را قشر جوان تشکیل می‌دهند، همین عامل بیکاری جوانان، باعث قاچاق انواع کالاها و مواد مختلف و نیز سایر تهدیدهای امنیتی و سیاسی در مناطق مرزی شده و ضدانقلاب از این فرصت استفاده کرده و افراد را در مناطق مرزی با ترفندهای مختلف جذب کرده و موجب تهدید مناطق مرزی استان کرمانشاه شده و حتی این عامل بیکاری موجب جذب بیشتر جوانان در مناطق مرزی استان کرمانشاه به فرقه وهابیت شده است که با وعده‌های پولی در جذب این افراد فعالیت دارند و این عامل موجب تهدید سیاسی و امنیتی مناطق مرزی استان کرمانشاه شده است» (میرزایی‌پور، ۱۳۹۰).

۴- ساکنان مناطق مرزی شهرستان جوانرود و ثلاث باباجانی پایه اغلب از اکراد طوایف جاف و هورامی

۱- منظور از خلأ ژئوپلیتیکی بخش‌هایی است که جزء قلمرو مؤثر ملی نمی‌باشد و در واقع فضایی است که قدرت و حکومت مرکزی در آن بخش، کمترین کنترل را دارد. زمانی خلأ ژئوپلیتیکی از نمود بیشتری برخوردار می‌شود که حفره‌های حاکمیت دو کشور در همسایگی هم قرار گیرند.

مرزهای این استان وجود تنوع در طول مرز است. در اطراف مرز شاهد اشکال مختلفی از لحاظ بُعد جغرافیای طبیعی هستیم که این اشکال از ارتفاعات صعب‌العبور در نواحی شمالی یعنی شهرستان‌های پاوه و ثلاث باباجانی و جوان‌رود تا زمین‌های پست و هموار در مناطق سومار و نفت‌شهر در قصرشیرین متفاوت است. از بُعد انسانی یعنی قومی و به‌خصوص مذهبی نیز شاهد تنوعات و گوناگونی می‌باشیم. در مرزهای جنوبی عراق عرب‌ها و کردهای شیعه ساکن هستند و برعکس در نواحی شمالی عراق کردهای سنی سکونت دارند. در مرز بین عراق و ایران در منطقه کرمانشاهان در نواحی جنوبی کردهای شیعه، در مناطق وسط اهل حق و در نواحی شمالی نیز شاهد وجود کردهای سنی هستیم. این تنوع فرهنگی نیاز برای انعطاف مدیریت و تنوع تصمیم‌ها را موجب می‌شود؛ به هر حال قصرشیرین همانند جوان‌رود و پاوه نیست؛ مسائل مربوط به جرم، قاچاق، فعالیت‌های غیرقانونی، مبارزات مسلحانه و ضدحکومتی و حتی نوع عملیات جنگی و پدافند و آفند در هر نقطه‌ای از مرزهای استان متفاوت است.

ژئوپلیتیک مناطق مرزی در طی دوران جنگ تا حال حاضر تغییرات زیادی را به خود دیده است. در گذشته مرز عامل جدایی و آسیب‌پذیر بوده و در قالب ژئوپلیتیک جنگ فهمیده می‌شد. در دوران دفاع مقدس، حکومت صدام دارای دیدگاهی تهاجمی به مرزها بوده است و مرز کرمانشاه به دلیل نزدیکی به مرکز قدرت عراق یعنی بغداد از حیث نظامی و استراتژیکی از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. از طرفی دیگر مرزهای کرمانشاه نگاهی بیرونی را به کشور عراق به ذهن می‌رساند، یعنی به شکل محدب است و این خود همیشه وسوسه انگیز بوده است. این عامل نیز در زمان دفاع مقدس نقش داشته و عراق و حکومت صدام احتمالاً به این جنبه از شکل مرز و اهمیت و توان آن در جریان‌های مختلف سیاسی- نظامی از جمله عملیات‌های گوناگون توجه خاصی داشته‌اند. امروزه برعکس دوران دفاع مقدس، دیگر صدامی وجود ندارد و رویکرد حکومت عراق مبتنی بر

نفوذپذیر، امکان تردهای غیرمجاز و حضور گروهک‌های ضدانقلاب را فراهم می‌سازد.

۶- در شهرستان مرزی سرپل‌ذهاب حضور و فعالیت عناصر گروهک‌های ضدانقلاب به لحاظ بافت مذهبی و قومی و نیز وضعیت جغرافیایی آن که فاقد ارتفاعات صعب‌العبور جهت مخفیگاه می‌باشد، نسبت به شهرستان مرزی شمال آن (پاوه و جوان‌رود) محدودتر است و صرفاً عناصر خودفروخته حزب منحلۀ دمکرات از معابر موجود در منطقه که منتهی به ارتفاعات دالاهو واقع در حدفاصل شهرستان‌های اسلام‌آباد غرب و جوان‌رود می‌شود، در جهت تردد و ورود و خروج از مرز استفاده می‌کنند. در حال حاضر، به لحاظ مشکلات اقتصادی و نیز اوضاع نابسامان کردستان عراق، عده‌ای افراد سودجو و فرصت‌طلب با استفاده از خلاءهای مرزی و عبور به آن سوی مرز مبادرت به خروج مواد غذایی کرده و در مراجعت سلاح، مهمات، مشروبات الکلی، اسکناس جعلی و فیلم‌های مبتذل ویدئویی به کشور وارد می‌کنند و در این رابطه تعدادی از مرزنشینان نیز با توجه به آشنایی با معابر و چگونگی استقرار نیروهای نظامی و انتظامی با آن‌ها همکاری دارند.

۷- مردم گیلان غرب اغلب از نژاد کرد بوده و عمدتاً از ایل کلهر مشتمل بر ۳۲ طایفه و تیره می‌باشند که از نظر مذهبی ۹۳ درصد دارای مذهب شیعه جعفری و حدود ۷ درصد نیز از فرقه اهل حق هستند. شهرستان گیلان غرب در گذشته فاقد نقطه صفر مرزی بوده است؛ ولی به دلیل واقع شدن در نزدیکی نوار مرزی، موقعیت ویژه و حساسی داشته و از مناطق تقریباً استراتژیک استان به‌شمار می‌رود. بر همین اساس با عنایت به تصمیم مجلس و دولت در سال ۱۳۹۰ با الحاق قسمت‌هایی از بخش سومار به آن، به شهرستان مرزی تبدیل شد.

نتیجه‌گیری

تمام مرزهای استان کرمانشاه با کشور عراق بوده و حدود ۳۷۲ کیلومتر است. از نکات قابل توجه در

ضبط سوابقی همچون اثر انگشت، دی.ان.ای و شناسه زیستی از ایشان، بهترین راهکارهای عملی برای کاهش قاچاق، تروریسم، تهدیدات مسلحانه و سایر موارد به‌شمار می‌آید. در زمینه قاچاق مواد مخدر، به‌کارگیری سگ‌های موادیاب و شناسایی قاچاقچیان و افراد مستعد، روش مطمئنی برای پیشگیری است که در طول سالیان دراز در آمریکای لاتین به کار گرفته شده است.

منابع

- اخباری، محمد؛ نامی، محمدحسن (۱۳۸۸). جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ایزدی، محمدمراد (۱۳۸۶). بررسی عوامل انتظامی مؤثر بر تردهای غیرمجاز مرزی در منطقه قصرشیرین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علوم انتظامی.
- پاهکیده، اقبال. (۱۳۹۴). تحلیل الگوی گسترش کالبدی-فضایی شهر روانسر استفاده از مدل آنتروپی شانون و هلدن، طرح پژوهشی دانشگاه پیام نور.
- حافظنیا، محمدرضا. (۱۳۷۸). مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی، جلد اول، تهران: سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشورها.
- حیدری‌فر، محمدرئوف؛ حیدری، شهریار. (۱۳۹۴). بررسی آثار و پیامدهای امنیتی قاچاق کالا، فصلنامه راهبرد ملی، شماره ۴۸.
- درايسدل، الاسدير؛ جرالډ اچ. بلیک. (۱۳۶۹). جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا، ترجمه دره میرحیدر، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- صحنه، بهمن. (۱۳۹۱). مدیریت بحران روستایی، تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- صفوی، سید یحیی. (۱۳۷۸). جغرافیای نظامی ایران، انتشارات سازمان جغرافیای نیروهای مسلح. عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۴). تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- عزتی، عزت‌الله. (۱۳۶۸). جغرافیای نظامی ایران، انتشارات سازمان جغرافیای نیروهای مسلح.
- عسگری، سهراب؛ حیدری‌فر، محمدرئوف؛ سلیمانی‌مقدم، پرویز (۱۳۹۴). سیاست و فضا، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- عسگری، محمد، (۱۳۸۲). جهانی شدن و امنیت ملی دولت، فصلنامه راهبرد، تابستان، شماره بیست و هشتم.

تعامل و همکاری است؛ به‌همین دلیل ژئوپلیتیک حال حاضر مبتنی بر صلح است، ولی پاره‌ای از تهدیدات هنوز در جای خود باقی مانده است و احتمالاً در آینده به‌دلیل ماهیت مرز بر میزان آن افزوده خواهد شد.

مدیریت و کنترل مرزها برای ارگان‌های دست‌اندرکار جریانی مشکل‌ساز و مسئله‌دار در مناطق گوناگون بوده و برای تهدیداتی که به مرزها و قوانین احترام نمی‌گذارد، ابداع و ابتکار جدید و مستمری را نیاز دارد. بدون شک نمی‌توان با رویکردهای قدیمی به تعامل با مشکلات مرزی پرداخت. همه مسائل این مناطق که برای ثبات، حاکمیت و به‌خصوص امنیت که حلقه گم‌شده پیشرفت و توسعه است، به خود مرزها برمی‌گردد. امروزه حتی در کشورهای توسعه‌یافته، کلید اصلی برای مقابله با تهدیدات، خود مرزها هستند. حال این نکته که اغلب در تحقیقات علمی که رویکرد حل مسئله را در مناطق مرزی دارند و اغلب نیز فراموش می‌شود، نیاز به بررسی تقویت مرزهاست. رویکردهای مختلفی در جهت تقویت مرزها وجود دارد؛ از جمله می‌توان به دیوارسازی و روش‌های فیزیکی اشاره کرد. اگرچه ساخت دیوارچین در این منطقه مشکل است، ولی ایجاد آن در برخی از مناطق به‌خصوص مناطق هموار امکان‌پذیر است. همچنین با توجه به پیشرفت روش‌های تقویت مرزها همانند مرزهای هوشمند و بیومتریک در مرزهای استان کرمانشاه، می‌توان برای جلوگیری و پیشگیری از قاچاق کالا و ارز و سایر موارد اقدام کرد. برای امنیت فیزیکی مرزها، راهی که پیشرفت جهانی گشوده است، استفاده از وسایل ارتباطی و تجهیزات دیداری و شنیداری نوین است. به‌کارگیری صحیح هرکدام از وسایل همچون کنترل ماهواره‌ای، روشنایی در شب و تسهیلات پیشرفته به‌نوبه خود می‌تواند افزایش امنیت در مرزهای استان را در پی داشته باشد. به‌علاوه، همان‌گونه که در مرز آمریکا و مکزیک نیز برای پیشگیری از ورود مهاجران غیرقانونی اندیشیده شده، استفاده از مدل‌های بازخورد اقتصادی، سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی و شناسایی دقیق مهاجران از طریق تشخیص هویت و

Glassner, M.I. and chuck fahrer, 2004, Political Geography, third edition, New York John Wiley and sons.

Johnston, R., 2004, Dictionary of Human Geography, Oxford.

Johnston, R., 2001, Out of Moribund Backwater Territory and Territoriality in Political Geography, "Political Geography", 20(6).

Newman, J. and passi, A. 1998, Fences and Neighbors in the Postmodern World," progress in Human geography", 22.

Passi, A., 1995, Constrcting Territories, in: Forsberg, T., editor, 1995, Contested Territory, Edward Edgar, Alder shot.

ارزیابی عوامل ژئوپلیتیکی، تهدیدها و مخاطرات مناطق مرزی استان کرمانشاه

علی‌بابایی، غلامرضا. (۱۳۶۹). فرهنگ اصطلاحات روابط بین‌الملل، تهران: نشر سفیر.

فرماندهی مرزبانی استان کرمانشاه. (۱۳۸۶). مطالعه پرونده شماره ۳۴۷/۲۴۱ تلفات در مرز استان کرمانشاه.

قالی‌باف، محمدباقر؛ یاری‌شگفتی، اسلام؛ رمضان‌زاده لسبویی، مهدی. (۱۳۸۷) تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر امنیت مرزها، مطالعه موردی بخش مرزی نوسود شهرستان پاوه استان کرمانشاه، فصلنامه ژئوپلیتیک، شماره ۲ (پیاپی ۱۲).

لطیفیان، سعیده. (۱۳۹۳). استراتژی و روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.

مجتهدزاده، پیروز؛ عسگری، سهراب. (۱۳۹۴). جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، انتشارات دانشگاه پیام نور.

ملکی، کیومرث؛ علی‌اکبری، اسماعیل؛ پاهکیده، اقبال. (۱۳۹۵). مراکز تهدیدپذیر استان کرمانشاه و ملاحظات پدافند غیرعامل با رویکردی بر تئوری پنج حلقه واردن، فصلنامه پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، شماره ۱۳.

مویر، ریچارد. (۱۳۷۹). دیدگاه‌های نو در جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

میرحیدر، دره. (۱۳۷۱). مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: سمت.

میرحیدر، دره. (۱۳۸۰). مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: سمت.

میرزایی‌پور، هوشنگ. (۱۳۹۰). جغرافیای استراتژیک ایران (مطالعه موردی: مرزهای استان کرمانشاه با عراق و نقش آن در اهداف استراتژیک ایران)، رساله دکترای رشته جغرافیای سیاسی، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

هنگ مرزی قصرشیرین. (۱۳۹۰). شناسنامه اطلاعاتی و امنیتی شهرستان قصرشیرین، چاپ معاونت اطلاعات قصرشیرین.

Berg, E., 2000, Writing Post-Soviet Estonia to the World Map," political geography", 19 (5).

Dalby, S., 1998, Geopolitics and Discourse: the Soviet Union as other, "Alternatives", 13.

Elzar, D.J., 1999, Political science, geography, and spatial dimension of politics, "political Geography", 18.

Fellmann, J.D., 1992, Human Geography: Landscapes of Human Activities, Boston, WCB/McGraw- Hill.

